LENGYEL ANDRÁS

A „görénykurzus”

Egy politikai metafora születésének centenáriumára

1

Az úgynevezett „kurzusnak” (születésekor kialakuló nevén: „keresztény-nemzeti kurzus”) a leggyilkosabb meghatározását Szabó Dezső (1879–1945) adta: „görénykurzus”, mondta róla; „sunyi, lop és büdös”. Az idők során ezt a megbélyegző és hiteltelenítő metaforát sokan és sokszor idézték, jól érzékelhetően kedvtelve. Jelentése persze egyre homályosabb lett, csak képi sugallata és negatív konnotációja maradt világos. Olyannyira, hogy az egykori kurzus mai analógiájának zsurnalisztikai verőembere, a nem éppen elegáns stílusáról ismert publicista saját, mai politikai ellenfelére utalva élt e fordulattal: „Gyurcsány Ferenc és haveri köre bűzlik, a hazugság bűzlik, a magyar sajtó döntő többsége bűzlik, ez az egész bűzlik, ez az egész görénykurzus bűzlik.”[1] Tamás Gáspár Miklós meg is jegyezte: „A *Magyar Nemzet* ékesszóló publicistája »görénykurzust« emleget, de tudnia kell, hogy ezt a szót Szabó Dezső arra a rezsimre használta (a »keresztény kurzusra«), amelynek szimbólumai ma elcsúfítják a budapesti (lipótvárosi) Kossuth teret.”[2] A helyzet tagadhatatlanul paradox: egy antikurzista metaforát a kurzus egy mai analógonja használja föl. S a paradoxiát csak fokozza, hogy a TGM írásait sajtó alá rendező ifjú filozófus, Sipos Balázs (nem azonos az azonos nevű sajtótörténésszel!), „filozófusi” nagyvonalúsággal, azt írja a szöveghelyhez fűzött jegyzetében: „A kifejezést Szabó először egy vezércikkben használta: Szabó Dezső: *Ellenforradalom*. Szeged, 1925. március 22.”[3] Azonban ebből a magyarázatból sajnos egy szó sem igaz, és ez az eredeti hivatkozás iránt is gyanakvást ébreszt. A „görénykurzus” metafora nem a szegedi lapban jelent meg először, sőt abban nem is olvasható. A cikksorozat harmadik része, amelyben e szó is nagy valószínűséggel jelen lett volna, már nem jelent meg: a *Szeged*et, egy nappal (!) a harmadik rész tervezett megjelenése előtt, *betiltották*. Szabó (és a szegedi ellenzéki

értelmiségiek) szerint részben éppen Szabó cikkei miatt.[4] Azaz a metafora születése és tárgyi utalásrendszere mára elhomályosult: csak mint nyelvi kép őrizte meg (önkényesen fölhasználható) vitalitását.

Ez a homály és ez a vitalitás együtt elgondolkodtató. A metafora születése talán megér egy kis visszatekintő figyelmet, és talán nem árt megismerni működési mechanizmusát sem.

2

A „görény-kurzus" szót Szabó Dezső 1923-ban, tehát éppen száz éve írta le először. És hamarosan ő maga is céltábla lett, visszalőttek rá. Érdemes ezzel a reflexióval kezdeni a rekonstrukció munkáját, mert e visszalövés valami lényegesre hívja fel a figyelmet.

A bíráló Szabó Dezső egyik régi, de csalódott híve volt, „olvasói levele" az *Új Nemzedék* 1924. augusztus 8-i számában jelent meg. A szerző önmagát „egy kiábrándult műegyetemi hallgató"-ként határozta meg, cikkét viszont nevével nem jegyezte. Önmagáról a szerző a főszövegben is azt állítja, hogy „valaha szent áhítattal" ült Szabó „dúsan terített vendéglői asztalánál", ennek ellenére nem lehetetlen, hogy a szerző valójában egy névtelenségben maradni akaró profi újságíró volt. De akár „csalódott híve" volt Szabónak, akár feladatát teljesítő rivális újságíró kolléga, a szerző öntudatos, nyílt antiszemita volt – és tájékozott ismerője Szabónak. S amit az író jellemzéseként megemlít, az nemigen cáfolható. Egyebek közt Herczeg Ferencet védve ezt írta: „Nem tudom, [Szabó] milyen címen igyekszik éppen Herczeg Ferencet kompromittálva Herczeg Ferencet konjunktúralovagnak megtenni, éppen az a Szabó Dezső, aki a háború előtt Jászi Oszkárt hirdette, a Károlyi-forradalom vége felé a kommünért lelkendezett, a kommün vége felé ellenforradalmárt játszott, a kommün bukása után torkaszakadtáig hirdette az antiszemitizmust, a »görénykurzustól« fejedelmi lakást, tapsot, babért szerzett, mert most annak a *Világ*nak a hasábjain káromkodik, amelyet be akart szüntetni."[5] A kiábrándult, szégyenkező „olvasó" levele persze maga sincs minden ellentmondás nélkül (ha Szabót ilyenként ismerte meg, akkor hogy lehetett „asztala mellé" „áhítattal" leülő „lelkes" híve?!), s e tény, a fordulatokat ekkor némileg karikírozta. De a váltások, amelyeket a levélíró Szabó szemére vet, nemigen tagadhatók. Azaz, szorosan vett témánk szempontjából is választ vár legalább két, érzékeny kérdés: (1) ilyen múlttal hogyan lehetett a kurzus egyik hangadója Szabó Dezső, (2) mennyire elfogulatlan, hiteles az a bírálat, amelyet egy volt

belső ember fogalmaz meg? Mert, tetszik vagy sem, a „görénykurzus" metafora a megalkotóját is minősíti, és – bármily paradox is – önmagával hitelesíti minősítését.

Még akkor is, ha egy ilyen kritika óhatatlanul distanciál is már attól, amit megtagad.

3

Induljunk ki a könnyebben megérthetőből, a pálfordulások sorozataként jelentkező szembeötlő *váltások* lélektanából. Abból, ami a fölszínen Szabó Dezső állhatatlanságának mutatkozott.

1919 őszén, a „kurzus" zászlóbontásakor a hivatalos, „magyar" írószervezetnek, a Magyar Írók Szövetségének két, valódi írói rangú prominense volt: Kosztolányi Dezső és Szabó Dezső. Kosztolányi, mint ma már köztudott, ekkor teremtette meg hírhedté lett glosszarovatát, a *Pardon*t, és e rovat 1919 és 1921 közt a kurzus harcos és tagadhatatlanul igen hatásos, véleményalakító eszközeként működött. A „harcos templom" szószólójaként, minden „radikális, liberális és marxista" vélekedés ellen föllépett, és kritikai vélekedéseinek egységesítő közege a nyílt, radikális antiszemitizmus volt. Szabó Dezső pedig egyik, 1919 őszén megjelent novelláskönyvét így dedikálta írótársának: „Kosztolányi Dezsőnek / a zsidó verőnek / szeretettel / Szabó Dezső". (Az autográf ajánlást is tartalmazó példány birtokomban.) Az 1919. októberi keltű *Előszó* egyik, sok mindenről árulkodó mondata pedig ez: „Az író nevet, különben is mélyen megvetem: Az emberiség szemetét ismertem meg e név alatt."[6] Szabónak ez az írópártisággal aligha vádolható mondata az adott történeti pillanatban a *Nyugat* írói és a nagy lapok tárcarovatát írásaikkal megtöltő kollégái ellen is vág – de nem csak őket szólja le. Ma már tudható, a másik Dezső, Kosztolányi is a begyében volt. Kosztolányit képmutatónak tartotta, olyan tollnoknak, aki lapjában, az *Új Nemzedék*ben élesen antiszemita, „zsidóverő", este pedig zsidókkal él társasági életet, nexusait ápolja körükben. Szabó ettől a vélt vagy valóságos kettősségtől irritálódva leplezte le írótársát,[7] és hozta nyilvánosságra, hogy a *Pardon* névtelenül publikált antiszemita glosszáit a „finom tollú" művészlélek, Kosztolányi írja. A leleplezés, ma már tudjuk, sajátos lavinát indított el, és Kosztolányi a kriptoantiszemita szerepéből a „látható" antiszemiták körébe került át, és ez a fordulat súlyos szerepkonfliktusba sodorta a költőt. Egyszer s mindenkorra hiteltelenné tette addigi finomkodó, érzelgősségtől sem mentes költői szerepét. A „szegény kisgyermek"

szerepe számára megszűnt költői lehetőségnek. De a lelepleződés nem csak Kosztolányi sorsát befolyásolta. A sértett író egy briliáns stílusparódiában[8] a *szépíró* Szabót ellehetetlenítette, nevetségessé téve írói modorosságait, kontraproduktív nyelvi megoldásait – és ezt a stiláris kivégzést a szépíró Szabó nem is igen élte túl. S a paródia ütőerejét fokozta, hogy Kosztolányi – átlátszó képmutatással – úgy adta elő mondandóját, mintha egy Szabó Dezsőt méltatlan helyzetbe hozó *regényhamisítványt* leplezne le. Azaz mintha Szabó írói becsületének védelmezője lenne.

Hogy a Szabó/Kosztolányi-affér miként alakította kettejük viszonyát, irodalmi sorsát, most mellékes számunkra, zárójelbe tehető. Szempontunkból most csak az a járulékos fejlemény a fontos, hogy (1) a kurzus mindkét íróprominense jelentős mértékben stigmatizálódott, lemoshatatlan bélyeget kapott – méghozzá „belülről", és (2) a kurzus mindkét íróját elveszítette. Kosztolányi, hamarosan megválva az *Új Nemzedék*től, egy teljesen új, „természetesen" apolitikus íróimázs fölvételébe kezdett. Szabó pedig, ha nem is egyetlen lépéssel, a kurzus kíméletlen kritikusa lett. Sőt „népisége" a kurzus egyik lehetséges alternatívájává fejlődött, az értelmiségi fiatalság egy jelentős része az ő orientációjának híveként vagy inspiráltjaként lépett föl a következő negyedszázadban.

A „görénykurzus" ideologémája e folyamatban született meg.

4

Szabó Dezsőnek 1923-ban, rövid ideig, saját folyóirata is volt, az *Élet és Irodalom*. Ennek ötödik, júliusi számában jelent meg nevezetes programalkotó esszéjének, az *Új magyar ideológia fel*ének 7., „A magyar paraszt" című fejezete.

A *görénykurzus* szó (még kötőjeles formában) ebben jelenik meg először. Előbb, egy parasztságellenes kifogásra reagálva arról beszélt, hogy azt „a négy év óta uralkodó *görény-kurzus*" idegen vigécei „hangoztatták".[9] Az esszé egy későbbi pontján, a magyar parasztság tűrőképességéről szólva, újra emlegeti a kurzust: „A természet nagy haragjaival ismerős ember bölcsessége ez, ki tudja, hogy sok esetben legjobb védekezés a tűrés és várás. Így állja ki a magyar paraszt az égi háborút, így állta ki a kommünt és a *görény-kurzus*t. Ez a passzivitás nem tétlenség, nem lustaság; okos várakozás és feszült figyelem."[10] A szó használata a gondolatmenet egyik summázó helyén is fölbukkan – és itt kerül központi szerepbe: „A görénykurzus egyik megbo-

csáthatatlan, végzetes főbűne, hogy elsikkasztotta a magyar paraszt történeti reprezentációját, és így a már-már felszabaduló magyarságot visszadobta kizsákmányolói karmai közé."[11] Ez a mondat a szerzői szándék szerint is különleges státuszú: az egész mondat kurziválva van, és a görénykurzus szó meg is van csillagozva, a csillaghoz pedig lábjegyzet kapcsolódik: „Sokáig kerestem a megfelelő történelmi terminust az utolsó négyévi mocsárlázra. Végre ezt találtam aránylag legkifejezőbbnek, mert három jellemző sajátságban egyeznek: a görény sunyi, lop és büdös."[12]

A görénykurzus szó tehát egy állatmetafora, a kurzusnak egy visszatetszést keltő állat tulajdonságaival való jellemzése. Azaz a görénykurzus, mint a görény is, Szabó szerint „sunyi, lop és büdös".

Kemény, gúnyos, sőt megsemmisítő minősítés ez. Akit érint, nem teszi ki az ablakába. Megalkotója, jól érzékelhetően, tanult a másik Dezső gyakorlatából, vagy legalábbis kongeniális a *Pardon*ok metaforaalkotásaival. De egy lényeges ponton különbözik is riválisa praxisától. A görénykurzus, metaforikussága ellenére, lényegében *terminus;* olyan ideologéma, amely a metaforát megszülő szövegben szisztematikusan meg van alapozva. A metafora „csak" egy érvelés – büntető szándékú – retorikai korrollériuma. S a metaforának van egy absztrakt jelentése is, leolvasható szemantikai dimenziója.

A görénykurzus terminus történeti jelentőségét – egyáltalán: ideológiatörténeti identifikációját – így csak az érvelés, szövegben megbújó szemantikai struktúrájának föltárása világíthatja meg.

5

A *görénykurzus* mint stigmatizáló metafora a parasztságértelmezés nézőpontjából született meg, ebből a – szerzője szerint – központi jelentőségű nézőpontból ítéli el és semmisíti meg a „kurzust". Az esszé, amelynek a metafora is, az azt előkészítő érvelés is csak része, már címével is ambiciózus programot jelent be: „Új magyar ideológia felé". De, vetődik fel itt azonnal a kérdés: mi ez az „új ideológia"?

Szabó Dezső, akit egy-egy periódusa alkalmi megnyilatkozása sokféle eszmével kevert hírbe, lényege szerint franciás műveltségű, rousseau-iánus gondolkodó volt – időhöz, helyhez és alkalomhoz alkalmazott „pragmatizmussal". Rousseau, aki olyan kritikus értelmezője szerint is, mint Tamás Gáspár Miklós, „csak Platónhoz és Spinozához hasonlítható lángelme" volt,[13] fölforgató, sőt botránkoztató gondolkodónak számít. Máig érő (és élő) hatástörténete a

szubverzív gondolkodás történetének egyik alapvonulata. És inspiráltjai között nemcsak a jakobinus terror képviselőit fedezhetjük föl, de „bombarobbantó orosz anarchistáktól" az „őrült pornográfusig", Bataille-ig, vagy egy másik síkon, iskolateremtő antropológusoktól és szociológusoktól a szociális egyenlőség elkötelezett híveiig sokféle törekvés képviselőire erjesztően hatott. „Az emberi szerencsétlenség nem örök, nem természeti", hanem történelmi-társadalmi eredetű, és ennek kimondása, életműve ismerete óta „a lázadás lelki alapérzését" adja. Ő volt a „nép" fölfedezője, s a nép rousseau-iánus kultusza a „közjó", közérdek és közhaszon igényével kapcsolódott össze. Fölszabadítóan hatott a kasztos, rendies egyenlőtlenségek eltörlésére. Ennek természetesen ára volt, Rousseau „több mint két évezred filozófiai áramlatait fordította meg, mikor kijelentette, hogy a művészet, a literatúra, a tudomány, a »kultúra« és a »civilizáció« nemhogy javított volna az emberi faj erkölcsein, éppen ellenkezőleg: mindazon emberek alapösztönei, akiknek életkörülményei nem hatnak jótékonyan a tudomány előrehaladására és a művészetek, erkölcsök és szokások fokozatos csiszolódására, fölsőbb rendűek, mint bármi, amivel az összetett, egyenlőtlen és kifinomult társadalmak dicsekedhetnek".[14] Ennek a fölfogásnak kétségtelenül van színe és fonákja, de kritikai potenciálját nem lehet egy kézmozdulattal hatástalanítani.

Rousseau-nak a népet, a népjogokat, a természetességet előtérbe állító nézetei mint princípiumok elvont rendszere kimutatható Szabó Dezső gondolkodásának hátterében. A rousseau-i megfontolások, közvetlen hivatkozások nélkül is ott vannak, és hatnak. Amit azonban a háborút követő években kimond, az nem a nagy francia gondolkodó nézeteinek szimpla kivonata vagy másolata. Alkalmazott rousseau-ianizmus az övé, afféle rejtett „lábjegyzetek" formájában való aktualizálás, továbbgondolás – a háborúvesztes, összezavarodott, darabjaira hullott Magyarországon. Mint a *Nyugat* és a *Huszadik Század* munkatársa, 1911–15 közt a maga számára, elvontan már elvégezte a modernitás kritikáját,[15] de a konzekvenciákat a közéleti szerepvállalás terén még nem vonta le. Vagy csak részlegesen. Mindenesetre szimptomatikus, hogy a második háborús évben, 1915-ben megszakadt kapcsolata a *Huszadik Század*dal, és megindult jól érzékelhető távolodása a *Nyugat*tól is. Az utak a jelek szerint elváltak, vagy elválóban voltak. És mindezt politikai gesztusok formájában csak az összeomlás után öltött testet.

Ez, ma már tudható, nem vagy nem csak magyar jelenség volt, nem csak az „izgága" Szabó Dezsőnél érhető tetten. A modernitás útelága-

záshoz érkezett, és mindaz, ami a frontokon milliók szenvedésévé, empirikus tapasztalatává érett, igen sok *végletes alternatívát* vetített a horizontra. Forradalmak és ellenforradalmak léptek elő. Egyebek közt a modernitásnak az az ízig-vérig modern artikulációjú tapasztalata is, amelyből az olasz fasizmus is, majd a német nemzetiszocializmus (nácizmus) is kiemelkedett, és radikális ellenpólusa lett a liberális prokapitalizmusnak. Szabó Dezső 1919–1924 közti megnyilatkozásai, e zavaros viszonyoktól nem is maradtak érintetlenek. De, a látszólagos vagy valóságos érintkezési pontok ellenére, fölfogása ekkor is különbözött a dominánssá váló jobb- és baloldali áramlatoktól. Ő a modernitás kezdeteihez, J. J. Rousseau „eredeti", születés közbeni, még formálódó nézeteihez fordult vissza, és onnan próbálta fölépíteni aktuális magatartását. A végeredmény egy Rousseau-tól inspirált, nem Völkisch-típusú *népiség* lett, amely, érdekes módon, zárt marad a náci típusú rasszista népiséggel szemben.

De maga volt a mozgó, eleven konfliktusmező, és Szabó személyét is, nézeteit is folytonosan ütközőponttá tette.

6

Gondolkodói helyzetét, nyilvános nézetei alakulástörténetét – az általános véleményklímán („közhangulat") túl, amely természetesen rá is hatott – két körülmény határozta meg: egyéni „kommunikációs" stratégiája és franciás, rousseau-iánus előföltevései. A lényeget tekintve mindkettő már az 1910-es évek elején készen volt gondolkodásában, azaz korábbi fejlemény, mint „fordulata", de a szituáció, amelyben 1919-től megszólalt, merőben új volt. És ez teljesen új formát és új akusztikát adott mondandójának. Ami addig csak elvont gondolatkísérlet vagy éppen „irodalom" volt, az most éleslövészetté lett, „politikai" állásfoglalás.

Kommunikációs fölismeréseit már a tízes évek elején kimondta, nyilvánossá tette, de azok akkor még csak elvontságoknak számítottak, és beleillettek a formálódó ellenkultúra diagnosztikus kísérleteibe. A *Nyugat*ban közölt James-esszéjében[16] már komplett pragmatikus igazságfölfogással állt elő. „Ne légy az abszolút betege", írta, „és nem fog kivetni az élet. Ha eltörik egy igazságod, dobd el, mint a megcsorbult kapát, és végy újat helyébe, százat, ezeret, ha kell, de mindig kapálj."[17] Bevezette az eszköz-igazság fogalmát is: „Nekünk csak eszköz-igazságaink vannak, és igazságaink olyanok, mint a kenyér, hogy együnk, mint a balta, hogy utat törjünk. Amelyik igazságot semmire

nem lehet használni: az nem igazság. Az igazság cél nem lehet, mert a cél mindig az ember."[18] „Két hipotézis közül az az igazság, amellyel messzebbre boldogulunk az életben, a másik tévedés."[19] Ez pragmatizmus és relativizálás, de ebben az igazsághasználatban helye van a szubjektivitásnak, sőt ez a szubjektivitás adja meg a központját is. „Minden ember körül egy igazság-horizont van, amelynek ő a központja, és mely életet termel neki."[20] Ezek az egyéni „igazsághorizontok" azonban, bár jogosultak, mégsem teljesen egyenrangúak. „[A]z az értékesebb igazság, amely minél messzebb viszi a szemet és melynek horizontjába minél több ember fér be."[21] Mert: „Az igazság a természet praktikus kihasználása, az igazság a legszélesebb emberi szolidaritás, a legmelegebb összefogás, az ismeretlen közepette."[22] Ez az igazságfölfogás már akár az 1919 utáni Szabó pragmatikájának kognitív állványzataként is értelmezhető – igaz, egyelőre még csak elvont formában, szociológiai konkretizáció nélkül. És azt is korán, legkésőbb 1912-ben már tudta, hogy az emberek közötti kommunikáció (még a művészet is!) üzleti meghatározottságú. „Az író beleszületik a versenyző demokráciába, ahol […] a szellemi termék is elsősorban üzleti cikk s elterjedését mindenekelőtt üzleti érdekek irányítják."[23] A változások mélyén, békeidőben is ez rejlett, hogy „új lelki erők törekednek piacot hódítani".[24] És ez a piaci versengés a művészi (tágabban a kommunikáló) személyiséget a maga képére formálja. „Előtte áll a kábító vurstli, hol művész és sarlatán egybekeveredve impresszárióskodik önmaga kapujánál: – Tessék belépni, itt egy még soha nem látott »én« táncolja új módon az életet. Úgy rándulok fájdalmamba, ahogy még senki sem vonaglott. Nevetésem még nem látott grimasz, és szerelmem még Krafft-Ebingben sincs meg. Tessék belém érdeklődni. […]. Ezer meg ezer kiáltásban, az éhség, az ambíció, a vágy minden hangján kiáltják magukat."[25] A befogadás „egy folytonos reklámzápor zuhatagában" történik. És mit tehet az író/kommunikátor? „Kihasználja énjének minden különös sajátosságát, […] élete minden finom rezdülését, hogy azok *rikító kivetítésével belerikoltsa magát a közérdeklődésbe*. Kerítő és kokott egy személyben."[26]

Szabó Dezső (olykor minden mást elnyomó) ordenáré harsánysága, erős gesztusai itt nyerik el természetük magyarázatát. Az összeomlás utáni káoszban, tudta, csak az „erős hatások" érhetnek célba, csak azokat hallják meg.

A *Nyugat*ban, értelemszerűen, már J. J. Rousseau-ról is írt.[27] De modernitáskritikáját kiteljesítő háborús tapasztalatai kellettek ahhoz,

hogy az összeomlás káoszában visszahátráljon e modernitáskritikájának kezdeti stádiumához, a „nép" ugyanis *„rousseau-i*, és *nem marxi* fogalom" (TGM), opciója tehát a modernitás legvégletesebb „modern" kritikáját ugyanúgy elkerülni igyekezett, mint a modernség reakciós kritikáját.

7

Hogy igyekezett elkerülni a reakciós modernitáskritikát?! – ezen állításon bárki fölháborodhat. Szabó ugyanis antiszemita is volt, kétszer is. Fiatalon, majd 1919-ben is. Korai antiszemitizmusának dokumentumait *Két faj harca* címmel, 1996-ban Szőcs Zoltán adta ki. A „görénykurzus" alatti, kezdeti zsidóellenes megnyilatkozásairól pedig már az előbbiekben is esett szó. Ezeket figyelembe nem venni szerecsenmosdatás volna.

Két dolgot azonban célszerű mérlegre tennünk az értelmezés során. Szabó Dezső utóbb mindkét esetben, viszonylag gyorsan föladta a zsidókat támadó nézeteit (hogy az ő szavait alkalmazzuk ide: eldobta „törött igazságait"), méghozzá olyan időkben, az 1920-as, ,30-as években, amikor meglehetősen általános volt az antiszemitizmus a magyar közéletben. Az ő nép-kultusza tehát a náci beszéd alternatíváját képezte az adott diskurzustérben. A másik, a szabói antiszemitizmus, lényegét tekintve rendhagyó alakzat volt, igazában sem a faji, sem a kulturális antiszemitizmusok közé nem illik be. Idegenségérzete mögött az a rousseau-i sajátelvűség fedezhető föl, amely *minden más* népet is idegenként értelmez – Szabó például a „magyar életben" jelentős szerepet játszó „germánokat" vagy a habsburgiánus „magyar" arisztokráciát, a szlovák származású magyar magasklérust stb. is ide számította. Ez az idegenség azonban nála nem természeti végzetet jelentett, a tartós együttélés és az érdekegyesítés ezt az idegenséget több generáció munkájaként fölszámolhatta.

Szabó Dezső és a „zsidók" viszonya tehát számára disszonanciaként jelent meg, és ez a disszonancia, mint két nagy példa is mutatja, konfliktusba is átcsaphatott. A generális elv azonban nem a „sémfalás" volt.

8

Ha áttekintjük Szabó Dezső viszonyulásait a „görénykurzushoz", e négy év, 1919/23 története nem várt, paradox képletet rajzol ki. Mint kurzista és mint antiszemita egyaránt fölfedezhető e négy év-

ben. Ám nem ez az igazán meglepő; érdekesebb, hogy a kurzistából a kurzuskritikusig vezető út egyáltalán nem egyenes vonalú. A linearitást *érintkezési pontok,* nyílt vagy hallgatólagos *egyetértések* tagolják és színezik. Szabó Dezső, már kezdetben sem szokványos kurzista, bár ő volt az egyik véleményvezér. Ám fontosabb ennél, hogy menet közben, távolodva, és egyre erősebben kritikus hangot megütve is érintkezésben maradt a rezsimmel, osztotta annak több, meglehetősen problematikus előföltevését. Voltaképpen a rezsim *belső* kritikusa, „ellenzéke" volt – horizontját igyekezett „belül tartani". Ennek, mint minden pragmatikus „reálpolitikának", a nyelvi és szemléleti következményei belezavartak distanciálódásába. Így a kérdés, ami megkerülhetetlen, az: miben és miért volt (nyílt vagy hallgatólagos) egyetértésben a kurzussal, és mi az, amivel tényleg szembefordult?

A döntő pont az idegenségfölfogás természetében keresendő. A kurzus etnikai/faji idegenségszemléletet képviselt, mindenekelőtt antiszemita volt, Szabó idegenségfölfogása viszont rousseau-iánus gyökerű volt. Számára a parasztság mint a néplélek hordozója volt a magyarság. A „magyar parasztról" szólva, mondja: „Elérkeztünk a magyarsághoz. Mert eddig, kivéve a munkásságot, csak idegen vagy beteg, összefoglalva: destruktív képletekkel volt dolgunk. Ha az arisztokrácia és a középosztály valami történelmi csodából máról holnapra elpusztulna: értékes egyének vesznének el, de maga a faj integrálisan megmaradna. A magyarság élete és halála, faji megmaradása, sajátos fejlődése és jövője a magyar parasztban határozódik meg."[28] Ez nem etnikai glorifikáció, Szabó *expressis verbis* kimondja, hogy a magyar parasztság etnikailag vegyes, sokféle komponens hosszú asszimilációjának eredménye.[29] Ez a rousseau-i „népkultusz" a magyar változata. És ehhez képest minden és mindenki „idegen", *horribile dictu:* a törzsökös „történeti" arisztokrácia és a nemességből kialakuló „keresztény, úri" középosztály is.

De ezen az idegenségen belül van a parasztság és a többiek között egy történetileg kialakuló, kényszerű együtt-létezés, amellyel számolni kell, és ebből megint csak sok minden következik. A forradalmakat például Szabó Dezső is kudarcnak látta, vezetőiről egy jó szava sincs. Ítélete ebben egyezik a kurzista közvélekedéssel. Nem tekintette azonban országvesztőnek ezeket a kudarcos kísérleteket, az országvesztést más okokra vezette vissza: az uralkodó magyar politikai elit hibás politikájára, végzetesnek tartott német orientációjára, s nem utolsósorban a külső, ellenséges hatalmak érdekeire és erejére. Ilyen szempontból szimptomatikus „Számuelliről" tett megjegyzése, amely tételesen

kimondja, hogy „Számuellinél nagyobb gyilkosai is vannak és voltak a magyarságnak", tudniillik azok, akik földtelenségre kárhoztatták a magyar parasztságot.[30] Megjegyzése nemcsak a *Pardon*-glosszák idevágó minősítését ellenpontozza, de indirekt kritikája a földreformot elsikkasztó bethleni konszolidációnak is.

Szabó Dezső a két Tisza, Kálmán és István kritikusa is volt, az arisztokráciát és a magasklérust is egyaránt ostorozta – mindegyiket „idegensége" miatt. Az arisztokráciában és a főpapokban származásuk szerint is jórészt idegeneket látott, a két Tisza, szerinte, „csak" magáévá tette az idegen szempontokat, s ezzel alapozta meg a bukást. Ez, felületesen olvasva, rokon a „liberális félszázadot" ostorozó Szekfű „hanyatláselméletével", vagy a pardonozó Kosztolányi álláspontjával. De lényeges, elválasztó mozzanat, hogy Szekfű klerikális és habsburgiánus dualizmuskritikus volt, és mindenért csak a „liberalizmust" tette felelőssé. És a *Pardon*-glosszákat író Kosztolányi szerint is „a liberalizmus ölte meg Magyarországot". Szabó a – rousseau-i nézőpontból értelmezett – „idegenséget" kárhoztatta, Szekfű és Kosztolányi a világnézeti opciót, a modernizáció módját. A kapitalizálódás megvalósult formáját Szabó is kritikával illette, de amíg Szekfűék szerint ez a modernizáció túlzottan liberális volt, Szabó szerint nem volt eléggé demokratikus. Az „1867-ben hozzánk szaladt demokráciá"-t „vak kengyelfutó"-ként definiálta,[31] és bár fölismerte, ami a kurzistáknak is fő panasza volt, hogy e folyamatban a magyar középosztály pozíciói meggyöngültek, a dualizmus korának fő bűneit másban látta. Ez a „demokrácia" csak külsődlegességekben teremtett új helyzetet a magyar paraszt számára. „Az annyi halálos bűnnel bűnös Tisza-korszak legnagyobb bűne […] az, hogy a magyar parasztot földtelenül, szervezetlenül, kulturálatlanul, tisztán csak adót, voksot és vért termő vaktalajnak nézte, és szabadon odaengedte minden kizsákmányolásnak."[32] Majd, még élesebben: „a népképviseletből kimaradt a nép, a demokráciából kimaradt a föld munkásainak sokmilliós tömege".[33] „Így az ország demokratikus, politikai, gazdasági, kulturális újjáépítésének bázisa nem a természetes alap: a minden életet adó magyar parasztság sokmilliós tömege volt. […] Hanem, mint az arab mesék sarlatánjai, a levegőbe rögtönöztek egy felszínesen csillogó, modern államot. Egy egész sajátságos, hazugul és bűnösen lehetetlen állam volt ez, melynek semmi földbe épített alapja nem volt."[34]

Az idegenség (Szabónál: népidegenség) kiemelése Szabó Dezsőt nagyon közel hozza a mezei kurzisták álláspontjához – közel hozza, de nem azonosítja velük. Sőt. A mezei kurzisták ugyanis a bajok okainak,

az elsődleges idegenség alapjaként a „zsidókat" tartották. Szabó viszont ezt az okot egy ideig elfogadta, majd „levette a céltábláról". Azaz a maga módján megbontotta az antiszemita konszenzust. A „zsidó" kárhoztatását egyre kevésbé tartotta célszerűnek, noha filoszemita soha nem lett. Kritikája hangsúlyát radikálisan áthelyezte.

Egyre inkább a kurzus lett a fő ellenség. Bírálta a kurzisták következetlenségét, képmutatását, idegenségét (értsd a néptől való idegenségét), a „sváb demokráciát", stb. „[K]özéletünk csak a prostitúció egyik válfaja", mondta,[35] a döntő pedig a parasztság helyzete lett számára.

Diagnózisa világos. „A magyar parasztnak is volt vasárnapja. Egyszerre estéről reggelre megnőtt az ázsiója. Felséges nép, hős, haza, a magyarság jövője lett. Végre volt szükség óceánjára a vérnek. Hát felvirágozták a magyar parasztot. Hát felpántlikázták. Hát fizettek neki egy pár korty pálinkát. Hát húzatták a Kossuth-nótát neki, egy kissé átferencjózsefvítve. És ígértek, ígértek neki. Azt kellett elébe szavalni, hogy a saját földjét védi. Hát ígértek neki földet. Azt mondták, hogy hazáját védi. Hát megígérték, hogy majd ez az ország jobban, földben, kenyérben, egészséges szerződésben tényleg hazájává lesz. Siess, siess, fiacskám, Magyar Misi, siess, halj meg gyorsan egy kicsit, mert sürgős szükségem van rá, azután kapsz mindent, amit kívánsz."[36] A magyar parasztság e háborúszülte szociálpszichológiai konjuktúrája azonban nem hozta meg a vizionált változásokat. „1919 augusztusában, a kommün összeomlása után", mondja Szabó, „fokozott mértékben ismétlődött meg az a történelmi lehetőség, amely megvolt 1918 októberében. Ez a lehetőség: teljesen újjáépíteni Magyarországot az *összes szükséges reformok megvalósításával*."[37]

Szabó Dezső úgy látta, megvolt a lehetőség a változásokra, az általános, községenkénti titkos választás, a parasztság földhöz juttatása alapvető fordulatot eredményezett volna. Az „első nemzetgyűlésben" meg is kezdődött valami. *„A magyar föld népének, a tényleges magyarságnak kezdett történelmi reprezentációja lenni."* „De ez a kezdet alig mert még egy-két félénk hangot hallatni: az összes többi pártok és érdekszövetségek észrevették, hogy itt valami olyan üti föl a fejét, amely rájuk nézve végveszélyt jelenthet. / A legellentétesebb pártok, a legkülönbözőbb érdekszövetségek megegyeztek egyben: hogy ezt a legnagyobb egyetemes veszélyt közös erővel kell lehetetlenné tenni. *Az utolsó négy év politikai életének ez volt egyetlen egységes gondolata*."[38] Voltaképpen, Szabó fölfogásában, ez a népellenes összefogás volt a görénykurzus.

A fő bűn, amely minden további baj oka, felfogása szerint a *választójog* klebelsbergi radikális *megszűkítése*, és a *nagybirtok megmentése* volt, amely elzárta a földtől a parasztságot. Tehát, vegyük észre, maga a bethleni konszolidáció is.

Érdemes egy pillanatra e fölfogás mögé nézni. Ebben a fölfogásban ugyanis implicite benne van az ellenforradalom *de facto* igenlése és retrospektív igazolása a két forradalom (főleg a kommün) elleni föllépés, „a konzervatív és a kapitalista" érdekeltségek szövetségének „végzetes hatalom"-ként való értelmezése[39] – vagyis a dualista monarchiának egy merően új szerkezetű szisztémával való le- és fölváltása. És a bethleni konszolidációnak, a konzervatív és liberális történetírás által ünnepelt teljesítményének döntő pontokon való megkérdőjelezése. Szabó Dezső álláspontja azonban saját – népi, rousseau-iánus – nézőpontjából így koherens, jóllehet, tudta, ezzel kihívja maga ellen a kritikát.

Szóhasználata, minden jel szerint, sokszor szándékoltan provokáló és irritáló – még visszatekintve is: „A gyáva arisztokrácia",[40] „a minden főzelékben alkalmas feltét középosztály",[41] „a magyar középosztály hazaáruló honfiai",[42] „idegenvérű, idegencélú, idegenzsebű fajvédőink",[43] a dualista magyar állam „bűnös és perverz Szemirámisz függőkertje",[44] mondja például. Vagy: „e magyar lustaság a magyar nemesség és arisztokrácia szerzett osztály-sajátosságuk",[45] stb., stb. Mindez, jól érzékelhetően, azt is szolgálta, hogy kimondhassa a magyar parasztról: „mindenki idegen és ellenség vele szemben: világi és egyházi úr, hivatalnok és zsoldos, sőt még az idegen is, még az ellenség is."[46] Aminek inverz változatát is megfogalmazta: „Minden becsületes erő, minden igazi tehetség érvényesülésüknek *egyetlen útja van: a magyar paraszt*".[47] Aligha véletlen, hogy Zsilinszky Endre (ekkor még ellenforradalmár) később könyve címébe foglalta ezt az intenciót: „Egyetlen út a magyar paraszt". Ez, vegyük észre, szinte szó szerinti Szabó Dezső-idézet.

9

A „görénykurzus" mindenesetre több lett, mint alkalmi metafora. Hívei és ellenségei is idézgették, s alkalmilag ő maga is újra élt e formulával. Amikor megszűnt az *Élet és Irodalom*, a folyóiratot búcsúztató *Magyar Jövő* cikkírója, 1923. november 13-án így írt e frazémáról: „A keresztény kurzusból, amelynek elején tényezője volt, kiábrándult és átkereszteltette *görénykurzusnak*-nak, mert a

magyarságnak újabb megrablása lett."[48] Maga Szabó Dezső, Herczeg Ferenccel vitázva, 1924. augusztus 5-én már a *Világ*ban terjesztette frazémáját. Íróellenfelét bírálva írja le itt: „No, kiüt, beüt, leüt a keresztény görénykurzus. A gazdag Herczeg Ferenc lesz belterjesen keresztény, egészségesen antiliberális, ügyesen középutas, óvatosan fajvédős, bőaratásosan irredenta, s miegymás."[49] Ez a jellemzés kb. azt bírálja, amit Szabó Dezső nagyon utált, és amiért frazémáját is megalkotta. És még ugyanebben a cikkében leszögezte: „Soha oly gyalázatosan nem szorult ki a magyarság az élet minden teréről, soha gazabbul nem lopták meg a magyar lélek fenntartó ösztöneit, mint a görénykurzus-moslékos éveiben."[50] Előfordult, hogy 1927-ben, *Irodalom és politika* viszonyáról értekezve, analógiaként emlegette a görénykurzust. Az irodalom kettészakadása, mondja: „Olyan hálás téma volt ez, mint a forradalom első napjaiban a feudalizmus és klerikalizmus vitéz ledöfése. Vagy a görénykurzus első hónapjaiban a destrukció ostorozása. Vagy most az Ady hősi megvédése."[51] Itt csak utalások ezek, nem fejti ki a kurzus lényegét, de a közösségi lélektan mozgásait jellemezve, fontos és jellemző jegyét tudatosítja ennek a mélyen megvetett kurzusnak. Egy másik alkalommal, ugyancsak 1927 augusztusában, *Koppány*ról értekezve az idegenség értelmezését tette markánsabbá. A történeti téma kapcsán most a „sváb kurzus" néven emlegeti a kurzust, a „sváb" szerep köré vonva mindazt, amit a Koppánnyal szemben megjelenített idegenségről gondolt. (E cikkben „a Koppány, az érintetlen ősi magyar psziché" maga Koppány pedig a „szimbólum ember". És hangsúlyozva jelenik meg „a magyarság idegencélú történelmi kizsákmányolása" is, azaz eredeti, realisztikus problémafelvetése némileg már elindult a mitizálódás útján.) Majd, lazán odavetette a nevezetes frazémát: „Ezek után talán ne is írjuk meg a görénykurzus történetét?"[52]

A görénykurzus frazéma hírlapi karrierjének számbavétele külön cikk feladata lehet. Most, zárásként, elég talán annyit leszögezni: ez a metafora, természetéből adódóan, két, merőben különböző kognitív szerep betöltésére is alkalmas volt. Elsődlegesen egy politikai „kurzus" érzéki, képi megnevezésére szolgált, nyilvánvalóan megbélyegző (stigmatizáló) szándékkal. A benne manifesztálódó kép érzékisége azonban az eredeti kontextustól elszakadó, önállósuló, a jelenségek viszonylag széles körére alkalmazható retorikai stigmatizációra is fölhasználható lett. Ez a rögzíthetetlenség a nyelvi kép természetéből fakad. Ami érzéki benne, ami egy külső, tárgyilag idegen mintát emel be a jelentésképzésbe, az az elvont fogalmiság szintjén körülhatárolha-

tatlanná teszi tárgyát. Eredeti vonatkozási mezőjére utólag már csak konkrét emlékeztetéssel lehet utalni, magából a nyelvi képből az már kikövetkezhetetlen.

A görénykurzus terminus retorikai sikeressége (és a fogalmi meghatározás hiánya) e kognitív sajátosságból adódik. De Szabó Dezső elég jó elemző volt ahhoz, hogy a metaforája mögött meghúzódó elemzésre magára is kíváncsiak legyünk. Nála ugyanis, sokakkal ellentétben, az érzéki, képi formula mögött elemző munka is állt.

Jegyzetek

1 Bayer Zsolt, *Magyar Nemzet,* 2006. okt. 8.
2 Kötetben: Tamás Gáspár Miklós: *Világvége. I.* Budapest, 2023. 250.
3 Tamás (2023): i. m. 250.
4 Vö. Péter László: Szabó Dezső Szegeden. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 67. (1963), 1. 82–83.
5 Új Nemzedék, 1924. aug. 8. 8.
6 *Mesék a kacagó emberről és három elbeszélés.* Budapest, 1919. 5.
7 *Nemzeti Újság,* 1920. okt. 31., *Virradat,* 1920. nov. 9.
8 Levél egy regényhamisítványról. Új Nemzedék, 1920. nov. 3. 2–3.
9 ÉS, 1923. 5. sz. 2.
10 ÉS, 1923. 5. sz. 8.
11 ÉS, 1923. 5. sz. 16.
12 ÉS, 1923. 5. sz. 16.
13 Tamás (2023): i. m 320.
14 Tamás Gáspár Miklós: *Antitézis.* Budapest, 2020. 115.
15 Vö. Lengyel: *Az* én *„betegsége". A „nyugatos" Szabó Dezsőről. = A modernség gondolkodástörténetéhez.* Budapest, 2018. 98–123.
16 1912. 12. sz.
17 *Nyugat,* 1912. II. 722.
18 *Nyugat,* 1912. II. 722.
19 *Nyugat,* 1912. II. 722.
20 *Nyugat,* 1912. II. 722.
21 *Nyugat,* 1912. II. 722.
22 *Nyugat,* 1912. II. 722.
23 *Nyugat,* 1912. II. 161.
24 *Nyugat,* 1912. II. 510.
25 *Nyugat,* 1912. II. 161.
26 *Nyugat,* 1912. II. 161.
27 *Nyugat,* 1912. 12. sz.
28 ÉS, 1923. 5. sz. 1.
29 ÉS, 1923. 5. sz.
30 ÉS, 1923. 5. sz. 17.
31 ÉS, 1923. 5. sz. 11.

[32] ÉS, 1923. 5. sz. 11.
[33] ÉS, 1923. 5. sz. 12.
[34] ÉS, 1923. 5. sz. 12.
[35] ÉS, 1923. 5. sz. 15.
[36] ÉS, 1923. 5. sz. 12–13.
[37] ÉS, 1923. 5. sz. 13.
[38] ÉS, 1923. 5. sz. 15–16.
[39] Vö. ÉS, 1923. 5. sz. 14.
[40] ÉS, 1923. 5. sz. 13.
[41] És, 1923. 5. sz. 13.
[42] ÉS, 1923. 5. sz. 13.
[43] ÉS, 1923. 5. sz. 10.
[44] ÉS, 1923. 5. sz. 11.
[45] ÉS, 1923. 5. sz. 8.
[46] ÉS, 1923. 5. sz. 11.
[47] ÉS, 1923. 5. sz. 20.
[48] *Magyar Jövő,* 1923. 256. sz. 5.
[49] *Világ*, 1924. aug. 5.
[50] *Világ*, 1924. aug. 5. 5.
[51] *Magyar Hírlap,* 1927. aug. 20. 3.
[52] *Magyar Hírlap,* 1927. aug. 28. 4.